

Олена ЗИМОМРЯ,
м. Ужгород

УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКЕ ПОМЕЖІВ'Я: ОСОБЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті подано характеристику угорськомовної творчості Ласла Балли крізь призму окреслення її значення в українсько-угорському художньому дискурсі.

Ключові слова: українсько-угорський дискурс, творчість Л. Балли, література пограниччя, ідентифікація.

Zymomrya O. Ukrainian-Hungarian Pomeziv'ya: interaction literary features. The article presents the characteristic of Hungarian Laszlo Balla's works through the outline prism of its role in the Ukrainian-Hungarian literary discourse.

Key words: Ukrainian-Hungarian discourse, L. Balla's creativity, literature frontier, identification.

Зимомря О. Українсько-венгерське пограниччя: особливості літературного взаємодія. В статті дана характеристика венгерськомовного творчості Ласло Балли крізь призму окреслення її значення в українсько-венгерському художньому дискурсі.

Ключевые слова: украинско-венгерский дискурс, творчество Л. Баллы, литература пограничья, идентификация.

Постановка проблеми. Література пограниччя як особливий естетичний феномен посідає вагомє місце у розвитку словесності за умов глобалізаційних викликів. У цьому плані угорськомовне письменство постає органічною складовою парадигми духовних змагань носіїв поліетнічного ареалу на українському прикордонні. Вона позначена жанровим і стильовим розмаїттям. Це пояснюється тим, що багатьом носіям художнього слова на українсько-угорському помежів'ї, у першу чергу в Закарпатті, судилося жити й творити з відчуттям причетності до двох культур. Відтак має місце своєрідна гібридизація, що виражається у взаємопроникненні української та угорської ідентичностей.

Аналіз досліджень. Здобутки угорськомовного письменства у вимірах українсько-угорського дискурсу закономірно привертати й привертають увагу дослідників. Помітні кроки на шляху пізнання цього феномена належать, зокрема, Ержебет Гортваї [4], Миколі Зимомрі [6], Карлу Лустігу [7], Петру Лизанцю, Вірі Васовчик [16], Івану Мегелі [8; 9], Борбалі Салаї [21], Анжелі Гедеш [3], Лесі Мушкетик [10; 11], Ервіну Говошу [15], Алмошу Чонгару [14], Е. Фегеру Палу [18], Дйердю Палу [19]. У цьому зв'язку особливо змістовною видається монографія Якова Штернберга (1924 – 1992). Вона вийшла друком 1981 року під назвою «Світ поезії та дружби: Пошуки та знахідки. Дослідження в галузі російсько-угорських та українсько-угорських взаємодій» [12]. Студії ужгородського історика, спрямовані «на розкриття сутнісного плану угорсько-українських стосунків у минулому» [5, 144], не втратили своєї наукової вартості з огляду на глибину історіософської та культурологічної концепції. Кожний із названих вище літературознавців справедливо підкреслював потужний потенціал емоційного, ідейного та образного впливу на читача творчих візій Ласла Балли (1927 – 2010).

Мета статті полягає в характеристиці угорськомовної творчості Ласла Балли крізь призму окреслення її значення в українсько-угорському художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Художній світ Ласла Балли увібрав у себе відкриті, напіввідкриті та закодовані реалії, образи, стереотипи, автостереотипи, моделі міжлюдських взаємин у контексті субкультури українсько-угорського прикордоння. Аналіз мистецької діяльності Л. Балли потверджує той факт, що йому вдалося художньо переконливо реконструювати соціально-культурні концепти. Вони витворені угорцями у статусі національної меншини Закарпаття. Найбільш повно він утілює своє бачення інтегральних і диференційних ознак національної ідентичності як фундаментальної величини у прозових творах. Воно заґрунтоване на його особистому життєвому досвіді. Завдяки перегукам тематичного характеру у реципієнта виникає відчуття змістової єдності, внутрішньої спорідненості різножанрових епічних творів, які від 60-х рр. ХХ ст. домінують у творчих пошуках Л. Балли.

В українській словесній науці парадигма українсько-угорського міжлітературного діалогу залишається недослідженою. Ще до початку 90-х рр. ХХ ст. він був, хоч і органічною, але все ж передусім доповнюючою складовою зв'язків угорської культури з духовними надбаннями слов'янських народів. За слушним твердженням В. Васовчик, відомої авторки праць про сприйняття творчості Т. Шевченка в Угорщині, «дослідження угорсько-українських літературних взаємодій велося в напрямку збору фактичного матеріалу, його первинного осмислення й характеристики окремих явищ» [2, 58]. Розбіжні аспекти рецепції та інтерпретації українського образу носіями угорської ментальності віднайшли відображення з різною мірою інтенсивності упродовж ХХ ст. в студіях цілої низки дослідників. У цій ділянці примітні ґрунтовні праці угорських учених Віри Шер, Дйєрдя Радо, Пала Мішлеї, Шари Каріг, Лайоша Тордя, Ласла В. Молнара, Іштвана Удварі. Як правило, вони тільки опосередковано розглядали питання специфіки національного українського характеру, природи «української душі», особливостей формування української національної культури. Діяльність згаданих науковців позитивно вплинула на імідж України в угорській культурі, надаючи динамічності міжлітературному діалогу.

Угорськомовна творчість Л. Балли – самобутнє явище в українській літературі другої половини ХХ – початку ХХІ століть. Його містке слово концептуально розширило художню карту українського та угорського письменства. Звідси – потреба всебічного аналізу імагологічних вимірів, що характерні для його багатогранної спадщини. Йдеться про осмислення українсько-угорських взаємин та систематизацію різноманітного матеріалу під кутом зору імагології. Головна увага зосереджується на специфіці формування психологічного образу *свого* та *іншого*, а також на проблемі багаторівневої рецепції літератур неспоріднених народів.

Мету імагологічного пошуку не слід, за вдалими спостереженнями Гетца Похата, зводити до встановлення особливостей національного характеру того чи іншого народу на рівні об'єктивних і незмінних за своєю сутністю таких ознак, які проявляються у мові, літературі, мистецтві, звичаях. Визначний австрійський літературознавець увиразнив роль образів передусім як чинників «у динамічному мереживі переплетінь і сил, з яких складається культура і розвивається історія» [20, 550]. Уявлення про сутність рецепції та трактування угорської й української культур з боку Л. Балли цілісно проступає саме в імагологічному вимірі. Він оприявнює ті функції художньої творчості, що дали можливість письменникові за різних соціально-історичних обставин а) утримувати баланс між особистими духовними устремліннями та суспільними затребуваннями, б) надавати сенсовності реаліям навколишньої дійсності, в) вибудовувати основу для соціальної та культурної комунікації угорців та українців у полінаціональному середовищі Закар-

паття, г) уніфікувати певні образи світу.

На життєвий шлях Л. Балли випали складні випробування, суголосні драматичним періодам в історичній долі народів країн помежів'я – Угорщини, України, Словаччини. Перебіг цих подій визначив і ті відправні імпульси, що лягли в основу авторського сприйняття, а відтак і реконструкції образів відповідних етносів пограниччя. Їхнє вивчення особливо злободенне в умовах глобалізаційних процесів. У пов'язі з культурологічними концепціями вони спонукають до пошуків шляхів порозуміння специфіки світобачення носіїв різних систем цінностей. Бо ж процес інтернаціоналізації, що посилюється такими факторами, як трудова міграція, глобалізація ринків, а за цих умов й устремління «Я-особи» зберегти свою індивідуальність, вимагає «звірення традиційних вимірів культурної самобутності й покращення всіх проявів міжнародної та міжкультурної комунікативної компетенції» [13, 293].

У результаті довготривалої інфільтрації, тобто взаємопроникнення та змішування культур, численні жителі Закарпаття нерідко не тільки двомовні, але й стають носіями подвійної ідентичності. Адже пограниччя – це місце, де відбувається культурна дифузія, переймання та адаптація чужих цінностей. Тому й закономірно, що «на часових межах і просторових краях культурних систем відбуваються події, які згодом усвідомлюються як епохальні» [1, 339]. З іншого боку, тут існує проблема щодо сутності самовизначення етнічних груп. Вона загострюється в обставинах, що супроводжуються загрозами, конфліктами, політичними і суспільними змінами. Втім, за влучним спостереженням М. Ільницького, «прикордоння, тобто межова чи спільна територія для двох чи більше культур, є зоною високої комунікативності, у якій долається стабільність і замкнутість національних традицій, опозиція етнічних стереотипів, протилежність мистецького канону і масової культури» [1, 339].

Л. Балла – знаковий представник українсько-угорського міжлітературного діалогу. Цей дискурс, без сумніву, спроможний впливати на мотиви формування художньої дійсності, а відтак – коригувати її ланки, що мають не тільки послідовно-часову основу, але й функціонально доцільну спрямованість. Варто наголосити: імагологічні елементи опираються передусім на автентичні факти, події, традиції та особисті контакти того чи іншого митця з чужомовним середовищем (Іван Франко – польським, Ольга Кобилянська – німецьким, Іван Ольбрахт – українським, Василь Гренджа-Донський – словацьким, Пауль Целан – румунським, Інгеборг Бахманн – словенським, Дйєрдь Белені – французьким, Василь Ярошенко – японським). З цього погляду творчість Л. Балли є органічною складовою українсько-угорського дискурсу. Адже від 1946 видатний письменник, публіцист, а також перекладач, критик й інтерпретатор української літератури в угорськомовному світі жив і творив у Закарпатті, активно збагачуючи жанрове й стильове розмаїття письменства народів-сусідів. У цьому зв'язку примітною є деталь: у прозових зразках Л. Балли («Піднімається завіса», 1961; «Люди одного міста», 1962; «Хмари без дощу», 1964; «Їде Пішта на велосипеді», 1965; «Жарина в снігу», 1967; «Стукіт всесвітнього годинника», 1970; «Чайки», 1974; «При повному освітленні», 1983; «Кого любить, того і карає», 1990; «Велике ніщо», 1993; «Зустрінуться в неосязності», 1994; «Перукарня для сліпого», 1995; «Ааронове благословення», 1996; «Статуя на головній площі», 1996; «Лолі у лігві лева», 1999; «На грані буття», 2001; «Скульптура на центральній площі», 2001; «Кухня неможливої людини», 2002; «Самотні золоті дощики», 2004; «Осінні тополі», 2007) переважають *авто-образи* (auto-image).

Як носій угорського ментального коду Л. Балла робить акцент насамперед на художній характеристиці репрезентантів угорської національної меншини, яка спільно-

тою проживає в Україні (Ужгород, Мукачеве, Берегове, Виноградове, Чоп). Натомість *гетеро-образи* (hetero-image) на рівні виразників сприйняття *Іншим* (представником) культури українців як домінуючого етносу в Закарпатті служать у текстовій структурі, у першу чергу, ланкою для розгалуженої розбудови системи авто-образів. І це можна пояснити, зокрема, маргінальною роллю, що відводилася Україні при зміні світових геополітичних конфігурацій упродовж ХХ ст. Як наслідок, носії угорської спільноти оминали безпосереднє засвоєння українського досвіду, орієнтуючись у своїх загально-суспільних устремліннях передусім на етноцентризм.

Механізм цього міжетнічного сприйняття вдало розкрив польський дослідник Єжи Нікіторовіч у монографіях «Пограниччя, ідентичність, міжкультурне виховання» («Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa», 1995) та «Молодь культурного пограниччя Польщі, Білорусі та України у світлі європейської інтеграції» («Młodzież pogranicza kulturowego Polski, Białorusi i Ukrainy wobec integracji europejskiej», 2000). Його характеризує а) укріплення відчуття зв'язку з віросповідальною та етнічною культурою, яка виступає в якості буфера проти від'ємних наслідків упереджень і функціонуючих негативних стереотипів; б) соціалізування й виховання на позитивах своєї групи; систематичне плекання відчуття приналежності до неї, потужна ідентифікація з культурою пращурів через позитивні історичні оцінки; в) соціалізування й виховання, спрямоване на активну участь в релігійних обрядах; г) соціально-виховна орієнтація на збереження елементів віросповідальних і етнічних відмінностей; захисний рух у формі культивування культурних цінностей [17, с. 56–57]. У цьому сенсі варто артикулювати: етноцентризм угорської національної меншини в Закарпатті позбавлений таких негативних конотацій, як уникнення контактів з представниками інших народів чи вороже до них ставлення.

У творчій спадщині Л. Балли як виразника угорської художньо-естетичної думки нема вичерпних і безапеляційних відповідей на питання щодо сутності українського національного характеру, а ширше – образу України у сприйнятті народу-сусіда. У його творах відсутні й potwierдження стереотипних уявлень як успадкованих від попередньої текстуальної традиції «інтертекстуальних конструктів» (В. Будний), що сформовані у свідомості репрезентантів конкретного народу на рівні штампів сприйняття *Іншого/Інакшого* за будь-якої життєвої ситуації. Водночас адекватне прочитання доробку Л. Балли дає можливість виявити особливості сприйняття та трактування міжнаціональних взаємин у Закарпатті другої половини ХХ століття з проекцією на взаємопов'язану ланку «людина – спільнота – народ – суспільство – ментальність».

Висновки. Світовідчуття героїв, які діють у зразках великої й малої прози Л. Балли, значною мірою споріднене з його внутрішньою дикцією. Вона увібрала в себе реальний життєвий досвід письменника на рівні пережитих перипетій, подій і ситуацій післявоєнного часу. Упродовж усього творчого життя, незалежно від його обставин, Л. Балла завжди обстоював паритетність зв'язків рідної національної літератури – угорської – з досягненнями носіїв інших культур у широкому міжнародному контексті. Водночас для героїв «пограниччя» в його творах визначальною є проблема ідентифікації.

Угорськомовна творчість Л. Балли особливо показова в плані приналежності до феномена літератури пограниччя. З одного боку, у його текстах відображається прагнення і необхідність вписатися в «мейнстрім» української культури, а з іншого – увиразнюється тенденція до актуалізації національних відмінностей народів-сусідів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Будний В. Порівняльне літературознавство : Підручник / Василь Будний, Микола Ільницький. – К. : Вид. дім «Київо-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
2. Васовчик В. Ю. Перспективы исследования венгерско-украинских литературных связей / В. Ю. Васовчик // Acta Hungarica. – Ужгород, 1992. – I. évfolyam. – С. 58–61.
3. Гедеш А. А. Біля джерел становлення українсько-угорських літературних взаємин повоєнного періоду / А. А. Гедеш // Acta Hungarica. – Ужгород, 1992. – I évf. – С. 64–67.
4. Гортваї Е. В єдиному строю / Ержебет Гортваї // Літературна Україна. – 1975. – 16 грудня. – С. 3.
5. Зимомря М. Відданість Срібній землі : Яків Штернберг / Микола Зимомря // М. Зимомря. Доли в людях. Нариси. Інтерв'ю ; [упоряд. І. Зимомрі]. – Дрогобич : Коло, 2006. – С. 142–150.
6. Зимомря М. Скарбниця дружби [Про художні надбання письменників Закарпаття : Ласло Балла, Семен Панько, Михайло Томчаній, Іван Чендей] / Микола Зимомря // Закарпатська правда. – Ужгород, 1975. – 18 травня. – № 115 (9733). – С. 3.
7. Лустіг К. Взаємне зближення і збагачення / Карл Лустіг // Закарпатська правда. – 1984. – 10 квітня. – № 83 (12416). – С. 3.
8. Мегела І. Очима друзів. Українська література в Угорщині / Іван Мегела // Вітчизна. – 1982. – № 1. – С. 157–164.
9. Мегела І. «Хай слово мовлене інакше...». Угорська література на Закарпатті / Іван Мегела // Літературна Україна. – 1986. – № 47. – 20 листопада. – С. 6.
10. Мушкетик Л. Г. Людина в народній казці Українських Карпат : На матеріалі оповідальної традиції українців та угорців / Л. Г. Мушкетик. – К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2010. – 320 с.
11. Мушкетик Л. Переклади угорської літератури українською мовою / Леся Мушкетик // Всесвіт. – 2006. – № 9/10. – С. 224–227.
12. Штернберг Я. И. Мир поэзии и дружбы : Поиски и находки. Исследования в области русско-венгерских и украинско-венгерских связей / Яков Исакович Штернберг. – Ужгород : Карпати, 1981. – 372 с.
13. Albrecht C. Benötigt wird profundes Fremdwissen / Corinna Albrecht // Kulturthema Kommunikation : Konzepte, Inhalte, Funktionen ; Festschrift und Leistungsbild des Instituts für Internationale Kommunikation und Auswärtige Kulturarbeit (IK Bayreuth) aus Anlass seines zehnjährigen Bestehens 1990–2000 ; [hrsg. von Alois Wierlacher]. – Mönchsee : Résidence-Verlag, 2000. – S. 291–302.
14. Csongar A. Laszlo Balla. Zu : Sowjet-ungarische Literatur in der Karpato-Ukraine / Almos Csongar // Sonntag. – Nr. 34. – Berlin, 1987. – S. 2.
15. Haynady Z. Balla László: meddőfelhők / Zoltán Haynady // Tiszatáj. – 1970. – Március. – XXVI. évf. – 3 sz. – P. 270.
16. Lizanec P. A Kárpántontúli magyar nyelvű irodalom / Petro Lizanec, Erzébet Gortvay, Vera Vaszócik // Kárpáti Igaz Szó. – 1985. – 110 (12663.) sz. – Május 14. – P. 2–4.
17. Nikitorowicz J. Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa / Jerzy Nikitorowicz. – Białystok : «Trans Humana», 1995. – 178 s.
18. Pál E. F. A kultúra hídvörője / E. Fehér Pál // Vasárnapi Hírek. – 1987. – Jul. 19. – P. 2.
19. Pál G. Magyar ironak lenni Kárpátalján / György Pál // Kelet-Magyarország. – 1997. – Jul. 19. – P. 3.
20. Pochat G. Kunst, Kultur, Ästhetik : gesammelte Aufsätze / Götz Pochat. – Wien-Berlin-Münster : Lit, 2009. – 738 S.
21. Szalai B. Magyar irodalom Ukrajnában / Borbála Szalai // Szovjet irodalom. – 1986. – 1 sz. – P. 135–140.

Статтю подано до редакції 14.03.2014 р.